

Milena BARTLOVÁ, *Skutečná přítomnost. Středověký obraz mezi ikonou a virtuální realitou*, Prague: Argo, 2012, 406 p.; ISBN 978-80-257-0542-1.

The volume of Milena Bartlova, presented here, certainly deserves research attention both for the extent of the horizons it aims at, as well as for the various modern approaches that it summarizes. A simple glance at the bibliography cited indicates the great erudition of the scholar, while the selection of illustrations presents an interesting panorama of medieval culture, and not only. In general the chosen approach is that of presenting different themes inherent to medieval studies in the last two decades, cultivating them to the question of art in Bohemia. The stated goal of this process is to introduce these new theories in critical discussion in the Czech Republic. Moreover, Bartlova wants to insert the monuments and historiography of *Mittleuropa* in the broader context of medieval art on the whole continent. Paradoxically, however, it is this modern, synthetic nature of the volume that arouses some misgivings for this writer. This review will attempt therefore to concentrate on some of the key questions for medieval studies that Bartlova raises, but also to assess the quality of the answers that the scholar provides. Given the breadth of the issues addressed in the volume, the discussion here will be necessarily limited. An “international” perspective will be adopted, attempting to understand if Bartlova’s experiment was successful by analyzing it from a point of view outside Bohemian studies. For a more detailed analysis of the new experimental methodologies, refer instead to the review of Ladislav Kesner, which should be released in the upcoming months and will be dedicated specifically to this aspect.¹

The first question that Bartlova’s volume raises regards the genre to which it would like to belong: is it a scientific volume, a work of summary, or a text designed for a wider audience? The question isn’t only about form; in this sense the volume remains ambiguous and it is difficult to establish the audience. For a lay audience, in fact, the long historiographical passages are prohibitive – passages where one or another branch of the discipline is discussed and critiqued (for example, the iconographic and iconological methods, pp. 169–170). Also prohibitive is the general complexity of the text that presumes knowledge of scientific debate. For

---

¹ Ladislav KESNER, *Bulletin UHS* (in press).

the specialist, however, some elements are missing, such as referrals to the original sources cited – she mostly refers to critical literature – while the full bibliography is often partial in individual case studies. In the introduction, moreover, Bartlova claims not to have read, if not in translation, other literature beyond the Anglo-German, an assumption not only difficult to accept for innovative research, but also for scientific synthesis. Obviously, a scholar faced with a large task is not required to, and simply cannot, know all of the literature. Wherever possible, however, he or she should know the complexity of the questions presented, to be able to provide a summary.

The absence of an overall view is less disturbing when the subject studied isn't controversial. This is the case of historiography – to which the second chapter is dedicated – where the analytical mechanisms work even without knowing and citing the cornerstones of the discipline like Kultermann, Podro, or Pommier.² The situation for other chapters, however, is more problematic. If you consider, for example, the chapter dedicated to the origin of the icon, where the author decides to adhere to the theories of Thomas Mathews, without bothering to really present other opinions. This choice is problematic because the controversial theories of Mathews – which see the origin of the Christian icon and of the iconography of the face of Christ in the images of pagan divinities – have by no means been unanimously accepted in research.³ Mathews rejects completely, for example, the theory developed by André Grabar – and not by Ernst Kitzinger as Bartlova writes – on the imperial origin of the face of Christ but also on the medium of the icon.⁴ I will revisit the problem of the icon below, but what I would like to underline here is that in such a problematic and arguable case, in a work of summary, one cannot present only one interpretation – and a highly critiqued one

---

² Compare for example Udo KULTERMANN, *The History of Art History*, New York 1993 [1966]; Michael PODRO, *The Critical Historians of Art*, Yale 1982; *Histoire de l'histoire de l'art de l'antiquité au XVIIIe siècle*, (Cycles de conférences organisés au musée du Louvre par le Service culturel du 10 octobre au 14 novembre 1991 et du 25 janvier au 15 mars 1993), Édouard Pommier (ed.), Paris 1995.

³ For the primarily negative reception of Mathews, see Anne-Orange POILPRÉ, *Bilan d'une décennie de réactions à l'ouvrage de Thomas F. Mathews, Clash of Gods*, Princeton, 1993, *Antiquité Tardive* 13, 2005, p. 377–385.

⁴ André GRABAR, *L'empereur dans l'art byzantin*, Paris 1936.

at that – simply forgetting to mention the cornerstones of the discipline such as Kurt Weitzmann or Viktor Lazarev.⁵ To be clear, I don't want to pedantically insist on bibliographic details here. I wonder, however, if it is possible to present a synthesis today, however erudite and theoretical it may be, by abstracting a few individual cases studied from its critical history.

The impression one gets, therefore, is that the scholar is mostly interested in testing theoretical issues, taking the focus away from the monuments of her study. This is an impression shared by Tomáš Pospiszyl, who, in his review in the newspaper *Lidové Noviny*, defined the “genre” of the volume reviewed here as something like notes taken from readings.⁶ If this were indeed the intention of the author, it would perhaps have been useful to inform the reader of this more clearly.

The main problem that emerges from this approach, besides the biographical and critical simplification, is the risk of falling into not-always-happy approximations. The most debatable case may be that of the concept found at the very heart of the volume, the Middle Ages. On several occasions we have the impression that Bartlova puts the entire millennial period – between Byzantium and the West – under one historiographical blanket. The period is characterized, however, by completely different aesthetic, cultural, political, social, and philosophical worlds, often with few connections between them. For example, Bartlova describes (pp. 178–183) several ideas on the perception of the image in the Middle Ages, but she doesn't historicize them absolutely, as if these ideas were conceivable at the same time, while spanning from the fourth to the fifteenth century. Of course,

---

⁵ Thomas Mathews also oriented himself toward the study of icons only in recent years, while other scholars mentioned have dedicated their lives to the study of the first Christian icons. Compare the synthesis of Weitzmann (Kurt WEITZMANN, *The icon: holy images, sixth to fourteenth century*, New York 1978) and Lazarev's masterful work on all the Byzantine East (Viktor LAZAREV, *Storia della pittura bizantina*, Torino 1967).

⁶ „(Kniha) *místy působí, jako kdyby to byla rešerše všech inspirativních knih, které přišly Bartlové v posledních dvaceti letech pod ruku. Přibližuje nám nejružnější medievalistické diskuse a metodologické spory, ovšem hned v několika desítkách či dokonce stovkách příkladů. Jejich myšlenky jsou tak spíš rekapitulovány než rozváděny* [(The book) *seems, in some passages, almost like a presentation of all books of interest that have passed through Bartlova's hands in the last twenty years. She presents us with discussions and methodological conflicts of the medievalist, with dozens, even hundreds of examples. The ideas are as such more summarizing than developed.*]“, Tomáš POSPISZYL, *Post-moderna pitvá středověk*, *Lidové Noviny*, 11. 5. 2012, p. 8.

Thomas Aquinas knew Augustine, but was he capable of understanding him in his historicity? Probably not, while the optical theories – of Arabic origin which the author points out – were ignored in the West until the thirteenth century and even at that point were known mainly in pontifical circles.⁷ To put these ideas into a single discourse is therefore misleading because it creates an intellectual unity that never existed in historical reality.

When Bartlova reflects on the medieval theory of the image, after having listed the critiques formulated by Matthew of Genoa and Nicholas of Dresden, she observes (p. 118): “*practically everyone knew that it was impossible to create an image if not with optical experience.*”⁸ Now if indeed a man of the fifteenth century could reproach an artist for representing his own lover, it’s difficult to imagine that the same concept could be applied to the altar of Ratchis, completed in Cividale del Friuli in 749, the result of an absolutely anti-naturalistic aesthetic.⁹

The cases cited here may be extreme, but they are representative of the synthetic method that the author applies to monuments and medieval phenomena, as if she wanted to experiment with historiographical approaches. The resulting picture is therefore problematic: after having deconstructed – rightly so, and with great clarity – some of the most classic stereotypes on Medieval culture in Europe, the author seems to adhere to the unsustainable one of a single and monolithic Middle Ages. Probably this was not her intention, but the text goes very much in this direction. The result is a simplification that, unfortunately, damages the whole volume: alongside the compelling chapters, such as the one dedicated to Hussite iconoclasm, the reader is in fact faced with conclusions that are unjustifiable from a historical point of view.

The questions raised here create further problems around one of the key aspects of Bartlova’s research: the question of the icon, its devotion and its function. At the center of the author’s reflection we find the consideration of images of elaborate

---

⁷ For optical theories, refer to the fundamental synthesis David C. LINDBERG, *Theories of vision from Al-Kindi to Kepler*, Chicago – London 1981.

⁸ „V praxi ale přitom všichni věděli, že jinak než na základě optické zkušenosti většinu obrazů vytvářet nelze.“

⁹ For the altar of Ratchis, refer to the synthesis of Laura CHINELLATO, *L’Altare di Ratchis*, in *L’ VIII secolo*, V. Pace (ed.), Cividale del Friuli 2010, p. 83–91.

devotion developed by Hans Belting, among others. This is to reflect on the mediating role of the image, but also on its nature of “real presence”, and how the Byzantine civilization conceived it in the course of the Second Council of Nicaea (787). The problem with the use that Bartlova makes of these notions is that she applies them to images from the fourth to fifteenth centuries, including images of different horizons in her definition of “icon”. With Herbert Kessler (pp. 101–102) the author distinguishes between “icon” and “narrative image”, but she does not distinguish more between image of devotion – such as those with dimension of portraiture – processional image – as, for example, the *Madonna della Clemenza*¹⁰ – and finally, monumental image as an apsidal decoration can be. As recently confirmed by Beat Brenk, despite the use of similar models, and of one vocabulary word, εἰκών, the image in the apse had a totally different function from that of devotion.¹¹ The first was – at least until the iconoclasm – destined to have a role of liturgical mediation, while the second was intended for private devotion. Similarly, the processional image probably had a significance of identity for the community, as a sort of standard. Bartlova doesn’t distinguish further between the primary function and the secondary function of images of devotion: becoming miraculous, an icon ceases to be part of the social process for which it was conceived.

Other than the question of function, however, a second distinction must be made: it’s impossible to apply – as Bartlova does – the Byzantine theory of images, originated from the second Nicene council, to the pre-iconoclastic period. For example, the whole theory of prototype and type (pp. 141–148) is relativized to the words of Augustine who explicitly states that the image of Christ has nothing to do with seeing his “true” face, which no one knows.¹² Also in this way Bartlova under-

---

¹⁰ For a summary of studies on the *Madonna della Clemenza* refer to Maria ANDALORO, *Le icone a Roma in età preiconoclasta*, *Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo* 49, 2001/2002, 2, p. 719–753.

¹¹ Beat BRENK, *The apse, the image and the icon: an historical perspective of the apse as a space for images*, Wiesbaden 2010, p. 80–107.

¹² Augustinus, *De consensu Evangelistarum*, I, 10, 16, F. Wehrich (ed.), CSEL 43, Wien – Leipzig 1904, p. 15–16. Fundamental to understand the statute of the image of Christ before iconoclasm is the essay of Jean-Michel Spieser who gives a complex view of the role of the holy image in the first decades after Constantine, see Jean-Michel SPIESER, *Invention du portrait du Christ*, in *Le portrait. La représentation de l’individu*, Agostino Paravicini Bagliani – Jean-Michel Spieser – Jean Wirth (ed.), Firenze 2007, p. 57–76.

lines the importance of visual contact between the icon and the viewer (p. 197). Note, however, the pre-iconoclastic icon of the Christ of Siani, who does not at all look the viewer in the eye. In contrast, on the model of imperial images, this Christ shows all his power with a look aimed beyond the viewer in order to represent the absolute superiority of the figure represented. In summary, the assertion for the average Byzantine image does not work at all for the paleochristian one.

Perhaps it is a too-general knowledge of the high Middle Ages that is responsible for these difficulties. How else to explain the observation that Bartlova makes in conclusion, stating that the Greek image, with its complex meaning, arrives in the West only with the crusades, and becomes the reason of the Hussite hostility regarding images (p. 327)? We know, however, that especially in Italy and in the Empire, the Oriental image was known continuously for all the first millennium – first with the Byzantines directly present in Italy and, after 725, with regular contact attested by court marriages but also by the presence of Eastern artists.¹³ After the tenth century, documentary sources inform us that Desiderius of Monte Cassino – the future Pope Victor III – brought Eastern mosaicists to the West.¹⁴ All this without even mentioning the phenomena of Venice, Sicily, and Calabria. Of course, the Greek manner – which dominates during the thirteenth century – marked a period of particularly fertile relationships around the Mediterranean. However, to see the reason for the reformers' hostility against images there seems misleading. Instead, it may be that mimicry that emerges in the northern countries at the end of the Middle Ages that was the reason for the critiques of the reformed: losing its stylized form, the image becomes too ambiguous.

The last aspect I would like to mention is the issue of the “activation” of the monument, “the icon”, by the viewer. This is one of the concepts that, in the wake of studies by Georges Didi-Huberman, returns various times in the discourse of Bartlova (pp. 164–165; 173; 198). It's an important concept, which takes its

---

¹³ See the general publication Guglielmo CAVALLO [et al.], *I Bizantini in Italia*, Milano 1986.

¹⁴ For the arrival of Byzantine mosaicists in Monte Cassino refer to Antonio IACOBINI, *Il mosaico in Italia dall'XI all'inizio del XIII secolo: spazio, immagini, ideologia*, in *L'arte medievale nel contesto 300–1300. Funzioni, iconografia, tecniche*, Paolo Piva (ed.), Milano 2006, pp. 463–494. The episode is described in the *Chronica monasterii casinensis* published recently by Leone Marsicano, *Cronaca di Montecassino (III, 26-33)*, Francesco Aceto – Vinni Lucherini (ed.), Milano 2001, pp. 54–57.

proper place in cases where an image is considered miraculous. Once again, however, the manner in which this aspect is presented by Bartlova doesn't take into account various cultural situations of the Middle Ages. How else to explain the images not intended to be seen? Take, for example, richly ornate and conceived sarcophagi, intended from the outset to be buried.¹⁵ You can perhaps imagine, however, their "activation" at the moment of production. Their very existence suggests that for a man of the fourth and fifth centuries, the image had its own existence, without the active gaze of the viewer.

In summary, the volume of Milena Bartlova is not easy to judge: the proposal of using methods proven in the Anglo-Germanic world in the last decades for Bohemian issues seems interesting. Unfortunately, however, the larger ambitions of the volume compromise its importance. Perhaps because of a too-brief wish, perhaps because of the linguistic barriers mentioned in introduction, when the volume goes beyond the frontiers of the late Middle Ages in central Europe, this leaves the reader with an impression of incompleteness. Moreover, too much attention to theory obscures the historicity of the various monuments presented, a problematic fact. Art history is a science of discourse, of reception and of perception, but it remains, at least as far as past centuries are concerned, solidly anchored in the materiality of the objects it studies. An image of devotion reveals maybe many of its virtues when "activated" by the gaze of the viewer, while its identity can vary in the course of the centuries. It remains, however, through its physicality, tied to a place and a moment in history, which cannot be abstracted.

Ivan Foletti

---

¹⁵ See Beat BRENK, *Visibility and (Partial) Invisibility of Early Christian Images*, in *Seeing the Invisible in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Giselle de Nie – Karl F. Morrison – Marco Mostert (ed.), Turnhout 2005, p. 139–183.

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Historický ústav, Praha 2011, 312 s. + 8 s. obrazové přílohy, ISBN 978-80-7286-182-8.

Posuzovaná monografie zpracovává dosavadním bádáním dosud celistvě neuchopené téma panovnického dvora přemyslovských knížat a králů, jehož fungování, skladbu i vývoj ovšem autoři sledují v širším evropském kontextu. Vedle úvodního a závěrečného oddílu je kniha členěna do pěti dále strukturovaných kapitol. První z nich se zabývá historiografií, dochovanými prameny, otázkami dobové i moderně užívané terminologie a využitím možných metodologických přístupů.

Následuje nejrozsáhlejší kapitola knihy nazvaná „*Skladba panovnického dvora*“ (s. 38–124), v níž jsou analyzovány úřady a služební posty, jež jsou v období 10.–13. století doloženy na dvoře českých panovníků a jejich manželek. V první podkapitole jsou tak představeni hodnostáři přemyslovských knížat v raném středověku. Autoři uvádějí jednak výčet funkcí i osob, kterým byly svěřeny, ale rovněž se pokoušejí nastínit skutečnou náplň jednotlivých úřadů, což je vzhledem k torzovitosti dochování pramenů i častému kolísání dobové terminologie dosti obtížné (stejně tak je třeba upozornit, že např. při sledování kancelářského personálu zůstává řada osob podílejících se na vyhotovování listin v anonymitě). Právě s ohledem na zmíněnou skutečnost bylo do tohoto oddílu zařazeno pojednání o vývoji některých evropských dvorů v raném středověku a zamyšlení nad faktory, jež ovlivnily utváření služebního aparátu přemyslovských knížat. Obdobně po pasáži s přehledem o obsazování jednotlivých doložených funkcí na přemyslovském dvoře v období let 1198–1253 Dana Dvořáčková-Malá a Jan Zelenka zařadili přehledné vyhodnocení získaných informací, přičemž ovšem správně podotýkají, že možnosti určení náplně úřadů jsou stále značně omezené. Situace se mění až pro druhou polovinu 13. století, kdy dochází k nárůstu informací o jednotlivých postech i osobách, objevují se nové úřady a u několika stávajících je doložena prohlubující se strukturalizace. V některých případech, kdy to prameny dovolují sledovat, mohly být podrobněji rozvedeny okolnosti související se získáním funkcí (např. v případě královských kancléřů hrály mnohdy roli příbuzenské vazby – vedle autory zmíněného vztahu Jana Přemyslovce to platí i pro Filipa Korutanského a Vladislava Piastovce; v případě dalšího kancelářského personálu šlo mnohdy o souvislost se

zahraniční politikou). Samostatná pozornost pak byla věnována hodnostářům a sloužícím manželk českých panovníků.

Třetí kapitola se zabývá vybranými otázkami souvisejícími se všedními i slavnostními okamžiky na přemyslovském panovnickém dvoře. Autoři zde čtenáře plasticky seznamují např. s dobovým stolováním, oděvní kulturou, ale vrací se i k otázce služebnictva, které tyto oblasti zajišťovalo. Zaobírají se i různými rolemi žen na dvoře přemyslovských knížat a králů i přiblížením výchovy urozených potomků. Využívají zde opět četné paralely s evropským prostředím. Představují rovněž informace známé o světských i církevních festivitech, přičemž nejvíce prostoru věnují nastolovacím rituálům, jež jsou v pramenech nejpodrobněji doloženy.

V oddíle „*Panovnický dvůr v prostoru*“ se autoři zaměřili na dobovou terminologii užívanou v období 10.–13. století pro sídelně prostorové pojmy a dále představují vývoj pražského Hradu jako hlavní rezidence českých panovníků. Ovšem alespoň ve stručnosti mohla být představena další panovnická sídla a jejich případná role v itinerářích přemyslovských vládců. V části dvůr na cestách by pak bylo vhodné, zvláště vzhledem k pozornosti věnované skladbě dvora v první kapitole, např. formou sond přiblížit proměny složení dvora při pobytech mimo Prahu (pro ilustraci uvádějí pouze některé významné osobnosti provázející vladaře na několika cestách). Závěr kapitoly pojednává o různých faktorech, které ovlivňovaly průběh cest.

Poslední, pátá kapitola se zabývá některými otázkami souvisejícími s rytířstvím a dvorskou literaturou. Vzhledem k velkému vlivu západoevropského prostředí je zde značná pozornost věnována vývoji hrdinského eposu a dalších typických literárních žánrů v Anglii, Francii i v říši. Autoři sledují i domácí epickou tvorbu, která se začala rozvíjet ve druhé polovině 13. století. Přibližují rovněž rozkvět básnictví na pražském přemyslovském dvoře v tomto období, kdy za pomoci vhodně zvolených pasáží ilustrují i tematické zaměření tvůrců. Samostatná podkapitola pojednává o problematice turnajů. Po exkurzu do evropského vývoje následuje cenný rozbor tohoto fenoménu v českém prostředí, jenž narativní prameny umožňují podrobněji postihnout až pro 13. století. Autoři zacílili i na jejich zachycení v domácí literární tvorbě, což opět dokládají konkrétními úryvky (vzhledem k vysoké stylistické úrovni ostatního textu by si ovšem i překlady z němčiny zasloužily pečlivější korekturu – vafrnok x vafnrok, s. 216; stopět x pět set, s. 218; kopíř x kropíř,

s. 219). Následující dvě podkapitoly analyzují vybraná topoi domácí literatury – konkrétně ctnosti (nejen) rytíře a dále detailně analyzují odraz různé roviny vnímání lásky v dvorském prostředí. Tento oddíl uzavírá zamyšlení nad rozporem mezi ideálem zachyceným především v dvorské literatuře a realitou. Knihu zakončuje přehledné shrnutí závěrů jednotlivých kapitol, které je přeloženo i do angličtiny. Vedle seznamu použitých pramenů i literatury a dalších příloh je připojen pouze osobní rejstřík řazený dle křestních jmen. Výjimečně v něm lze narazit stejně jako ve vlastním textu na nesjednocení užívání jazykových variant jmen (Bedřich/Fridrich, Anežka/Agnes).

Rozsáhlá heuristika umožnila autorům velice zdařile sledovat různé aspekty života na dvoře přemyslovských knížat a králů. Cenná je především náročná analýza obsazování jednotlivých dvorských úřadů a přiblížení jejich náplně a významu. Díky ní by mohly v budoucnu vzniknout práce detailněji zaměřené na zde nastíněná témata či otázky volněji související s jejím obsahem, jako např. dlouhodobé pobyty významných osob na pražském dvoře, které nezastávaly žádný úřad, či odraz panovnického dvora ve šlechtickém prostředí.

Mlada Holá

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice, Vedita ve spolupráci s Nakladatelstvím Historického ústavu AV ČR (v Praze), 2011, 332 s., ISBN 978-80-86829-73-9.

Hovoříme-li o královských (panovnických) dvorech, máme v evropské tradici na mysli společensky a umělecky špičkové prostředí, jehož nositelem je aristokracie; ve středověku bylo diskursivním profilem tohoto stylu galantní rytířství, vrcholící pozdně středověkým dvorem burgundských vévodů (jak to ve svých statích nověji přiblížil W. Paravicini); na tuto vzorovou předlohu navazovaly kreativním způsobem renesanční italské dvory, a zenitu moci a vlivu vůči společnosti dosáhl dvůr za francouzských „Ludvíků“. Nebylo příliš nahodilé, že právě tento královský dvůr byl jako rozmařilý a svévolný okázale za pomoci filosofie zlikvidován za Velké francouzské revoluce; tím byl jakoby vyvrácen pověřivý středověk; občan-

ský život předpokládal úplně jiné zaměření (což ale nemělo být signálem k malosti, k nadvládě mentálních rabů). Z moci dvora byla racionálně vyvázána vláda a státní správa. Středověký dvůr je třeba ale tím spíše v evropském profilovém směřování docenit, nejedná se o pouhý kolorit urozenosti. Přitom dvůr krále Václava II. se jeví jako zajímavý vývojový článek pro celou středovýchodní Evropu.

Určitým vzorem pro střední Evropu se stalo (jako obvykle) systematické německé bádání, *Hof- und Residenzforschung*, které se zaměřilo zejména na formování knížecích rezidencí teritoriálních států, ale problematika dvora Václava II. jako nadnárodního suveréna přesahuje tato vymezení. Jeho základní profil v české historiografii rozvinul již začátkem 20. století Josef Šusta, který poukázal na úzké vztahy panovnické moci k procesu kolonizace a urbanizace (*Dvě knihy českých dějin*, 1917, 1919). Tento hodnotný, byť zároveň poněkud přímočarý obraz byl přijímán jako výstižný, nebyl však dostatečně (z různých důvodů) verifikován. Pro okruh dvora (a Prahy) by si to vyžádalo náročnou detailní analýzu všech formulí několika diktaminových sbírek zaplňující nemalou část Emlerových regist, jejichž zastoupení rovněž svědčí o nástupu všestranně náročné urbánní společnosti. Alternativní paradigma vůči Šustovu „projektu“ Václavovy doby přinesly – jak se alespoň neskromně domnívám – práce Libora Jana (např. kritika schématu dvojího domínia krále; *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, 2000; *Václav II. a struktury panovnické moci*, 2005) a Vratislava Vaníčka (koncept modernizace, *Velké dějiny zemí Koruny české II.–III.*, 2000 – 2002, shrnutí s. 575–599), které zároveň poukazují na potřebu nové interpretace raného českého státu.

Dana Dvořáčková-Malá postupuje ve své knize nezávislým způsobem („*vše se hodí*“, uvádí např. při svém vymezení vůči prosopografické metodě, s. 14; „*neexistuje žádná idea, jakkoli stará a absurdní, která by nedokázala zlepšit naše poznání*“, cituje znovu na s. 19 filosofa Paula Feyerabendy z jeho *Rozpravy proti metodě*, 2001). To ovšem neznamená, že by autorka dávala přednost „dadaistické antimetodě“; pracuje pečlivým a opatrným způsobem, ale uvolněně při vymezování problémů a příkladů. Znalostně se přitom opírá o sérii prací a symposií (kde patřila k hlavním organizátorům), které byly v minulém období věnovány právě dvorům, výzkumu každodennosti a festivitu. I když tato témata byla v podstatě vnesena do české historiografie jako opožděný odraz diskusí, které řešily pohled na minulost v předchozích generacích na Západě (G. Duby, G. Althoff, J. Le Goff)

při překonávání již tísnivých schémat politické ideologie nebo hospodářských dějin (podobná diskuse u nás ovšem neproběhla), umožnila realizaci celé řady mladých a nadaných historiků. V tomto výzkumném proudu publikovala Dana Dvořáčková-Malá několik zajímavých studií, které jsou oporou její nové syntézy.

Královský dvůr pojímá Dvořáčková-Malá jako dosti volnou sociální strukturu (s organizačně pevným úřednickým jádrem), která má své specifické psychologické „necnosti“, kritizované nejen za francouzské revoluce („*vše, co se tam děje, je nejisté*“, vybrala výstižný bonmot informátora pražského biskupa Tobiáše; s. 106). Bližší postižení této struktury je ovšem dosti náročnou výzvou. Dnes nejde přece jen o výčet úředníků (ostatně lze ho jen marginálně doplnit), nýbrž o to, co se vlastně interaktivně odehrává, je si vědoma autorka.

V první kapitole (*O uspořádání dvora*) stručně zmiňuje evropské analogie a vzory (popis Konráda z Megenberku; podstatná tradice jde až k Hinkmarovi, jak to sama naznačuje ve své studii *Panovnický dvůr*, 2008). Upozorňuje na rozdíl mezi užším (úřednickým) a širším (politickým) dvorem, i na služebné profese zajišťující chod dvora. Sumarizuje kontinuitu vyšších i nižších úřadů v českém státě a zachycuje i méně známé dvorské služebníky (*chlebarius* Sifrid, s. 93). Krátce uvádí také funkci a složení královské kanceláře. Poněkud obsírněji autorka zachycuje (II. kapitola, *Lidé kolem trůnu*) složení přemyslovské rodiny, účast šlechty v úřadech či okolí krále a zastoupení kléru. Autorka zde přibližuje profil dvora příklady několika významných osobností. Přínosná by však byla také systémová pramenná analýza všech aktérů (např. M. Sovadina, *Dvůr Václava I.*, 1995; Ch. Hillen, *Curia regis*, 1999), jak to autorka sama výchozím způsobem publikovala (*Skladba pražského dvora za Václava II.*, 2003, s. 97–163). To by však asi změnilo orientaci knihy. Podnětný je postřeh o závislosti dvora královen na finanční pomoci panovníka (s. 104).

V III. kapitole (*Každodennost a slavnosti*) upoutají čtenáře nákupy panovnického dvora; autorka přitom využívá zejména Kroniky Otachera ouz der Guel a Svato-pavelský formulář. Účastníky finančních transakcí byli přední pánové při dvoře (Hynek z Dubé, Jindřich z Lipé) nebo slezský kníže Bolek (s. 118). Nepochybně by bylo do budoucna přínosné detailní rozkrývání podobných transakcí, i když účetní seznamy z tohoto období nejsou zachovány. Autorka věnuje dále pozornost výchově dětí a životu královských manželek. Jak přiblížila na osudu Václavovy

manželky Guty, postoj vládce k ní nebyl nijak ohleduplný. Zdrženlivě zmiňuje autorka Václavovu milenkou Anežku. Z festivit stojí v popředí samozřejmě pražská korunovace Václava II. (v komparaci pramenů nejde autorce o kvantitu, ale o profilující informační kvalitu). K debatě o jeho hnězdenské korunovaci v roce 1300 (R. Antonín) je snad třeba realisticky dodat, že přece jen nemohla mít ani vzdáleně srovnatelné rozměry s pražskou vzhledem k omezené infrastruktuře poměrně malého metropolitního města (které nadto muselo, po domácí několikaseté válce, obstarat právě došlé vojsko); lesk slavnosti ovšem dávali sami přítomní vítězové. V následujících částech této kapitoly přibližuje autorka ideál urozeného chování. Zaznívá zde, že nároky na rytířské chování krále je třeba chápat jako požadavek politické kultury.

Ve IV. kapitole (*Dvorská – rytířská kultura*) se zabývá autorka rytířským ideálem a dvorskou láskou. Zde by mohlo být asi širěji hodnoceno prostředí českých zemí jako prostoru, kde podle Hans-Joachima Behra politika Václava II. *schafft ihre eigenen ... Identifikationsmuster, Ausdruck eines neuen böhmischen Selbstverständnisses (Literatur als Machlegitimation, 1989, s. 252)*. Nešlo však jen o německou poezii, nýbrž také o přelomové období domácího myšlení (J. Lehár, *Nejstarší česká epika, 1983, s. 54, s. 112*). Vysoká platónská *minne* přichází sice ve Václavově vlastní německé poezii, ale také přízemnější „oblečení a řeč“ dělají dvořana, a to platilo již dříve u českých pánů (Vok z Rožmberka měl mít v r. 1246 u Lavy *pancíř z Francie, jemuž nebylo v Říši rovno*, uvádí *Enikel*, lze doplnit pozn. č. 287). Dvořáčková-Malá správně reaguje na poznatky o termínu „kurtoazní láska“, který je abstrakcí novověké literatury (*hövesch* obvykle znamenalo hezký, příjemný, milý, v případě Boha milostivý; P. Ganz, „*hövesch*“/“*hövesheit*“ *im Mittelalter*, in: *Curialitas, 1990, s. 39 n.*). Prostorům dvorské kultury se věnuje autorka v V. kapitole (*Královská rodina a dvůr v prostoru*). Literatura na téma panovnických sídel (T. Durdík, J. Kuthan) přináší ovšem velké množství faktů, autorka se zde zabývá spíše obecnými termíny a charakterizuje komunikační souvislosti domu zlatníka Konráda. Je otázkou, zvažuje kriticky autorka v jiné studii, zda smrt Václava II. v měšťanském domě (i když asi nemiloval hrady) nesvědčí spíše o tom, že „velký dvůr“ (elita kolem státního centra a výnosných regálií) nebyl nakonec mocnější než nimbem opředený dvůr užší.

V závěrečném shrnutí (*Podoby dvora Václava II.*) opakuje autorka ve zhuštěné podobě své předchozí výklady. Práce Dany Dvořáčkové-Malé kultivovaným způsobem a srozumitelným jazykem nastiňuje charakter a provoz královského dvora za Václava II. v jeho různých rovinách, s jeho typickými protagonisty. Její vize a uspořádání knihy na mě působí spíše jako poetický vějíř, než problémově argumentační diskurs (který byl však uplatněn v dílčích monografiích a nyní byl poněkud utlumen ve prospěch celku), i když přináší faktografické obohacení, jak to je únosné v rámci přehledné syntézy.

Vratislav Vaníček

Pavel SOUKUP, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Praha, Filosofia 2011, 438 s., ISBN 978-80-7007-359-9.

Knihy Pavla Soukupa se zabývá jedním z velmi aktuálních témat současné mediévistiky, totiž středověkým kazatelstvím a jeho komunikačními strategiemi. Soukup se konkrétně věnuje kázání v pozdně středověkých Čechách a dané téma analyzuje na příkladu tří klíčových momentů pro zkoumané období: vystoupení tzv. předchůdců Husových, působení Jakoubka ze Stříbra a období vrcholného husitského radikalismu. Jako heuristické východisko pro celé sledované období slouží rozbor nejstarších kázání Jakoubka ze Stříbra dochovaných v pražském klementinském sborníku, signatura IV G 6.

Po krátkém uvedení do historiografie českého reformního hnutí je líčení rozděleno do tří tematických celků, z nichž první probírá několik reformních proudů, které jsou tradičně považovány za předpoklady českého náboženského hnutí počátku 15. století; prostřední oddíl zevrubně rozebírá soubor Jakoubkových nejstarších univerzitních kázání a dotýká se i řady teoretických otázek o jejich žánru či struktuře; poslední oddíl se pak pomocí několika sond zabývá rolí univerzitní exegeze v husitství. Několik ukázek z rukopisného materiálu, s nímž se v knize pracuje, je přepsáno a otištěno v přílohách.

Již v úvodní kapitolce věnované „dějepisectví a českému hnutí náboženskému“, která výstižně a zároveň čtivě probírá nejdůležitější dějepisické práce od Fran-

tiška Palackého po Františka Šmahela (a dále), je patrná obrovská sečtělost autora a jeho vynikající orientace v nepřehledném množství jak starší literatury, tak i v otázkách formulovaných moderním badáním (týkajících se sociálních fenoménů, církevní správy aj.). V tomto i dalších ohledech se v práci odráží multi-kauzální pojetí českého reformního hnutí, jak je vidí především František Šmahel, jehož byl Soukup žákem a pod jehož vedením práce v původní podobě jako disertace vznikala. Už jen fakt, že se Soukup ve svých dřívějších studiích věnoval české či německé medievistice s ohledem na dějiny husitství a jeho genezi, ilustruje logický vývoj jeho badatelského zájmu, což mu ve výsledku poskytlo výborný základ pro zpracování jednoho konkrétního problému z širší perspektivy. I díky tomu je schopen formulovat obecnější závěry týkající se pozdně středověkého kazatelství na základě hlouběji založené komparace. Ostatně již František Šmahel viděl v učení reformně laděných kazatelů prvky v evropském měřítku unikátní, které Pavel Soukup v této knize výborně analyzuje.

Při formování českých reformních snah hrály hlavní roli „reforma, hereze a kazatelna“, jak napovídá název prvního oddílu, a Soukup se tak nejdříve vyrovnává s poněkud problematickou otázkou tzv. české *devotio moderna*. Probírá paralely a diskrepance mezi nizozemskou moderní zbožností pozdního středověku a rodícím se husitstvím, přičemž zdůrazňuje fakt, že studie, které se tématu věnují, jsou založeny většinou pouze na sekundární literatuře.¹ Již léta probíhající debata o definici a vymezení jednotlivých náboženských inovací 14. a 15. století obecně akceptovatelné řešení zatím nepřinesla. Především v českém prostředí se stále více prosazuje názor odmítající chápat reformní snahy lucemburských Čech 14. století jako součást nizozemského hnutí² a k restriktivnímu vymezení pojmu české *devotio moderna* se hlásí i Soukup. Za závažné považuje vymezení termínu *Neue Frömmigkeit* M. Derwichem a M. Staubem;³ zdůrazňuje zároveň, že definici bude možné rozřešit až na základě široce pojaté strukturální komparace náboženského

---

¹ Sám přináší, byť stručné, resumé „profilu augustiniánské spirituality“ (s. 36) na základě spisu *Compendium honeste vite* předního zástupce moderního pojetí české nové zbožnosti, roudnického převora Petra Clarificatora.

² Viz např. jeden z posledních skeptických hlasů: Pavel SPUNAR, *Česká devotio moderna – fikce a skutečnost*, Listy filologické 127, 2004, s. 356–370.

³ *Die 'Neue Frömmigkeit' in Europa im Spätmittelalter*, Marek Derwich – Martial Staub (edd.), Göttingen 2004.

jednání v ideové i institucionální sféře. V souvislosti s kazatelstvím pak Soukup upozorňuje, že nositelé aktuálních spirituálních tendencí konce 14. století nekladli dostatečně silný důraz na kázání, což je podle něj hlavní a zásadní rozdíl mezi nimi a představiteli českého reformního hnutí.

Ve snaze „zmapovat krajinu náboženské reformy v Čechách v době spějící k roku 1400“ (s. 43) posléze Soukup obrací pozornost k heterodoxní opozici, konkrétně k valdenství. Klade si otázku, jak valdenští získávali své stoupence a čím mohli zaujmout, potažmo tento problém vztahuje na úlohu kázání v jejich agitaci. Zde konstatuje, že na základě dochovaných dokladů se zdá, že kázání valdenských magistrů nemělo velkou šanci oslovit ve větší míře společnost. Valdenští nepřišli s programem obrody zbožného života, který by bylo možné vystopovat ve vnějších formách chování, a jejich učení se od oficiální věrouky lišilo v pár striktně vyprofilovaných bodech (např. v otázce zpovědi či odmítání přísahy).⁴ Hlavní devizou valdenských magistrů byla jejich snaha o dokonalý křesťanský život. Velmi cenný je Soukupův postřeh, že kvůli životu v ilegalitě nemohli valdenští kazatelé příliš důrazně agitovat, a tím pádem ani výrazněji ovlivnit dobovou kazatelskou scénu a tehdejší společenskou situaci, kterou formovali především kazatelé. Reformní hnutí se totiž na scéně náboženské obrody vyprofilovalo specifickým obsahem, ale i způsobem jeho medializace.

To logicky ústí v otázku, zda typologickým znakem českého reformního hnutí může být kázání jako jeho médium i spirituální program. Soukup se soustředí spíše na dosah kázání než na jeho obsah, a protože známým problémem při výzkumu kazatelství je stále nízký stupeň zpřístupnění pramenné základny, využívá ke své analýze i jiných pramenů, např. výpovědí posluchačů a svědků. Tímto postupem se zařazuje do linie světového bádání, které usiluje o rekonstrukci kázání

---

⁴ V souvislosti s diskusí o syntéze raného husitství s valdenskými myšlenkami a o tom, co je možné označit za valdenské, je možné poukázat na debatu mezi historiky, zabývajícími se tímto fenoménem, o sémantickém významu pojmů „Waldensians“ a „Waldensianism“, která má potenciál zásadně přispět do debaty o ‘valdensko-husitské internacionále’, např. Peter BILLER, *Goodbye to Waldensianism?*, Past and Present 192, 2006, s. 3–33. Souhrnně k výzkumu valdenství i Grado Giovanni MERLO, *Itinerari storiografici dell'ultimo decennio*, in: Valdesi medievali. Bilanci e prospettive di ricerca, Marina Benedetti (ed.), Torino 2009, s. 11–21.

jako komunikační události.⁵ Takovouto rekonstrukci uvádí například na ukázce *Apologie* Konráda Waldhausera (popisuje realie kazatelovy performance; rozebírá význam, jaký kazatelé připisovali učené výzbroji; analyzuje citlivost posluchačů pro jemnosti homiletické metody či uštěpačné narážky na jazykovou situaci aj.). Protože byla kazatelna v dějinách českého reformního hnutí stále nejúčinnějším médiem veřejného působení, lze i přetahování kazatelů o posluchače chápat jako boj o veřejný prostor. I v českém prostředí bylo kázání vynikajících řečníků skvělým divadlem a ve své podstatě se nelišilo od performancí proslulých kazatelů typu Jana Kapistrána či Bernardina ze Sienny. Potenciál kázání je zde zkoumán především u Milíče z Kroměříže a Matěje z Janova, doveden je až k řečnickému umění Jana Husa.⁶

Jako poslední inspirační zdroj rané české reformace je rozebírán viklefismus. Husův přístup k úřadu kazatele, který se nezakládá na autoritě udělené církvi, nýbrž na Kristově příkladu, byl postoj mezi reformátory dosti rozšířený a husité se v něm plně ztotožnili s Viklefovými názory na kázání. Jako řada badatelů před ním, Soukup konstatuje, že pražskému husitskému kroužku viklefismus nabízel pouze jeden z mnoha inspiračních zdrojů, který ovšem v mnoha ohledech souhlasil s domácí tradicí reformního kazatelství. Souhrnné zpracování dějin kazatelství v Čechách pozdního středověku je stále úkolem pro budoucí bádání, které se bude muset věnovat i ortodoxnímu kazatelství. Při hledání odpovědi na otázku, jak lze odlišit české reformní hnutí od ortodoxní reformy (na příkladu kazatelství), dospívá Soukup k názoru, že centrálním momentem je úloha kázání v *imitatio Christi* a v eschatologii; zde se podle něj ukazuje spřízněnost kazatelů 14. století se skupinou kolem Jana Husa. Při analýze reformních proudů a „projektů na zlepšení náboženského života“ (s. 115) se tedy ukázalo, že je možné je rozlišovat podle reformní strategie, tedy jakým způsobem prosazovaly vlastní pojetí zbožnosti. Husovy předchůdce, souputníky i následovníky podle Soukupa spojoval především akcent na využití kázání jako převažujícího média společenského boje

---

⁵ Např. Beverly Mayne KIENZLE, *Medieval Sermons and Their Performance: Theory and Record*, in: Carolyn Muessig (ed.), *Preacher, Sermon and Audience in the Middle Ages*, Leiden – Boston – Köln am Main 2002, s. 89–124.

⁶ Soukup zde upozorňuje na nutnost korekce řady tradovaných historek, např. o kazatelské škole okolo Milíče či o důvodu, proč se naučil německy.

a stejné nazírání na jeho teoretické místo v dějinách spásy. Shoda s viklefismem v této otázce je jen shodou časovou a od valdenského kázání české reformní hnutí odlišuje právě koncept kazatelství jakožto boje o veřejný prostor.

Druhý, povýtce klíčový oddíl knihy zevrubně rozebírá nejstarší kázání Jakoubka ze Stříbra. Předchází mu kapitola o teoretických otázkách výzkumu středověkého kazatelství, která je opět založena na pronikavém vhledu do problematiky. Soukup oprávněně poukazuje na to, že české kazatelství je do velké míry stále neprobádáno a že se u nás zkoumají teprve různé funkční aspekty žánru, ovšem ani dílčí studie se bohužel nepropojují se stále intenzivnějším mezinárodním studiem středověkého kázání. Zde lze poukázat na jednu z nejnovějších monografií zabývající se taktéž Jakoubkovou kazatelskou činností, knihu Jindřicha Marka *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kázání v českých zemích* (Praha 2011).⁷ Při výzkumu kázání je základním problémem transmise textu a rekonstrukce komunikačních situací. Soukup umně využívá poznatků komunikační vědy a ve svém rozboru využívá vedle kázání samotných i metahomiletické texty (narativní a administrativní prameny). Dochované „kazatelské“ texty totiž sloužily – především intencionálně – jako modelová kázání pro budoucí kazatele, a ačkoliv v dochované podobě zřejmě nikdy nezazněly, jako se „součástí kazatelského provozu“ (s. 128) je s nimi třeba pracovat. Otázka zliterárnění kazatelského žánru stojí sice v cestě přímočaré rekonstrukci kázání jako události orální komunikace, Soukup však vyslovuje alespoň několik prozatímních postřehů: u nás například není dostatečně zmapovaná forma reportace (posluchačského zachycení kázání), zdá se však, že reportací z auditoria se z bohemikálního prostředí dochovalo poměrně málo (reportace se užívala spíše v univerzitní výuce než pod kazatelnou). Modely recentní literární teorie, jak známo, nelze aplikovat na výzkum kazatelských textů, což Soukup sice nečiní

---

⁷ Kniha je taktéž publikovanou disertací, obhájenou na Masarykově univerzitě v Brně roku 2010, která vyšla roku následujícího; proto bohužel nemohla být v Soukupově knize reflektována. Srovnání Markovy úvodní studie o středověkém kazatelství obecně i v českých zemích do počátku reformace je ryze kompilačního charakteru – jak také autor sám avizuje (s. 7), protože hlavním cílem je zevrubná analýza Jakoubkovy postily z let 1413 až 1414, rozbor její povahy a pramenné hodnoty. Marek zde prozkoumal obrovské množství pramenného materiálu, které zároveň velmi dobře analyzoval; uvedení práce do širšího teoretického rámce je zde ovšem zcela jiného charakteru, než co se dozvíme u Soukupa. Toto srovnání, či spíše poukaz není v žádném případě zamýšleno jako kritika, jeho účelem je zdůraznit, že i zde si Soukup velmi přesně uvědomuje širší rámec výzkumu a jeho desiderata a svůj vlastní výzkum brilantně kontextualizuje.

a naopak velmi obratně využívá metod moderní komunikační teorie, kterými se ale (zároveň s poststrukturalistickými teoriemi) nechává – místy možná až příliš – strhnout ke zbytečně komplikované argumentaci. Prezentované vývody jsou přesto uchopitelné a – což je potřeba zvláště ocenit – čtivé.

Ve vymezení univerzitního kázání Soukup (ve shodě se Z. Uhlířem) rozlišuje regulérní univerzitní kazatelství od regulérního kazatelství církevního a jiných nepravidelných vystoupení; z univerzitního kazatelství tedy vylučuje činnost mistrů mimo akademickou půdu. Pozornost poté obrací ke čtrnácti textům, které současné bádání považuje za Jakoubkova nejstarší kázání; provádí textologický rozbor jejich stavby, použitých pramenů a pracovních nástrojů kazatele. Ve výsledku tak nabízí bližší strukturování analyzovaného souboru kázání, jejich zamýšlené publikum a přináší podrobnosti k jejich písemnému zachycení. Formální stránka kázání a Jakoubkova práce s prameny je sledována na základě řazení citátů a „budování argumentačních řetězců“ (s. 214). Zvlášť cenný je podrobný rozbor obsahu kázání dochovaných pouze rukopisně.

Rozbor obsahu studovaných textů a jejich kontextualizace se zaměřuje také na analýzu Jakoubkem citovaných autorit. Mluví se zde o „přiznaných“ a „nepřiznaných“ pramenech (např. s. 194), případně o „zamlčených výpůjčkách z kompendií“ (s. 152).⁸ Tento lehce anachronický přístup tak poněkud kazí dojem z jinak velmi kvalitního rozboru a minuciózní práce se zkoumanými texty;⁹ bezvýhradně nelze souhlasit ani s autorovým tvrzením, že „citáty jsou v traktátové a kazatelské literatuře považovány za ‘nutné zlo’ (s. 188–189)“. Na prothematu kázání *Abiciamus opera tenebrarum* je například dokazováno, že Jakoubek namísto „vějíře citací“ (s. 194) ze čtyř autorů použil kombinaci pouhých dvou pramenů, totiž pseudoaugustinovského spisu *De salutaribus documentis* doplněných úseky z *Communi-loquia* Jana z Walesu. Tomuto ve středověku obvyklému způsobu práce ovšem

---

⁸ U nepřiznaných citátů se mluví dokonce o tom, že „si kazatel ulehčoval heuristiku, kde mohl“ (s. 194). Na s. 192 je vyslovena domněnka, že krátké citace patristických autorit byly převzaty patrně z florilegií a jako „extrémní“ je hodnocena celostránková citace z Honoria. Užívání nepřiznaných zdrojů je v závěru hodnoceno jako „masivní“ (s. 367).

⁹ Ocenit je třeba například postřehy a doklady týkající se Jakoubkem užitých přejímek od svých spolupracovníků či předchůdců (Stanislav ze Znojma, Janov, Milíč aj.).

odpovídá i rukopisný zápis, z něhož Soukup pořídil přepis v příloze:¹⁰ podíváme-li se na text zapsaný v rukopise pražské Národní knihovny sign. IV G 6, fol. 45v, uvidíme díky obvyklému podtržení počátků a konců citátů náznak toho, že i středověký kopista (velmi pravděpodobně) chápal text jako kombinaci dvou, nikoliv čtyř pramenů. Právě originální implementace (čtenář promíne užití módní terminologie komunikační vědy, jak zhusta činí sám autor knihy) moderních či inovovaných postupů soudobé světové homiletiky do vlastních kázání je to, co tvoří páteř originality středověkých autorů a co je potřeba ocenit i v kázáních autorů husitského období.

Soubor nejstarších kázání odráží Jakoubkovu jistou literární vyzrálost a znalost a aplikaci homiletických zásad a postupů. Zračí se v nich vzdělanost a jí poplatný styl, který však Jakoubek postupně opustil a uchýlil se téměř výhradně k autoritě Bible, čímž se přiblížil prostému stylu biblické homilie janovovského ražení. Na základě srovnání se soudobou produkcí (Gerson) Soukup konstatuje, že využití známých kazatelských postupů pro reformu církve (káravé kázání) nebylo husitskou specialitou. Na základě všestranné, především textologické analýzy dále zpřesňuje dataci nejstarších dochovaných Jakoubkových kázání do let 1405–1406 a zároveň tento soubor textů z pražského klementinského sborníku IV G 6 blíže typologicky charakterizuje (z rozboru plyne, že většinu z nich tvoří běžná univerzitní kázání; pouze dvě – *Querite primum regnum Dei* a *Ille arguet mundum de peccato* – se blíží

---

¹⁰ Transkripce analyzovaných materiálů, které jsou otištěny v přílohách (s. 369–380) dokazují autorovu akribii při práci s rukopisnými prameny, ač pár výhrad by zde bylo možno vznést (především ke způsobu prezentace: místy sporná interpunkce; biblické *loci* je vhodnější rozepisovat; způsob naznačování vykládaného textu či přímé řeči v citátech, kombinující kurzívu a uvozovky, není příliš šťastný; za šťastné nepokládám ani užití českých zkratk biblických knih, ač tak autor činí zřejmě kvůli tomu, že tím sjednocuje úzus s výkladovou částí knihy – ve výhradně latinských textech v přílohách to ovšem působí rušivě; časté jsou odkazy na staré edice, např. u Bernardových *Sermones super Cantica Cantorum* by bylo místo PL vhodné uvést moderní vydání Leclercq – Talbot – Rochais 1958 atd. Co se týče ediční techniky, zde jeden příklad za všechny: v přepisu distinkce Maurice z Provins na slovo ‘ambulare’ na s. 370 je určen jako přímý citát Eccli. 7, 38, ač oproti biblickému verši jsou zde různě označeny *conplorantibus : plorantibus, consolatione : conrogatione, sed : et*, přičemž Vg uvádí jako různě označeny pouze *congregatione, rogatione, rogationem, consolatione, Vetus latina* pak *consolatione*; Soukup zde navrhuje emendovat „in consolatione[m]“, což není nezbytné). Zároveň je třeba podtrhnout, že excerpce rukopisného materiálu zejména francouzské provenience je velmi cenná.

„velkým“ proslovům *ad clerum*; text *Si fieri potest* lze pak chápat jako kázání v univerzitní koleji).

Následně je prezentováno několik sond do homiletiky a exegeze husitských kazatelů. Autor pátrá po literárních zdrojích Jakoubkovy koncepce *militia Christi*, ovšem v kázáních a spisech o duchovním boji datovaných do doby pozdější. Novinkou v pojetí duchovního boje je oproti nejstarším kázáním např. motiv Antikrista, zřejmě kvůli zesíleným eschatologickým úvahám na pražské univerzitní scéně.¹¹ Sonda do výkladu *arma spiritualia* pak zkoumá, zda umírněné stanovisko pražských mistrů v otázce duchovního boje mohlo být dáno metodami teologické práce a texty, ze kterých čerpali. Soukup podrobně ilustruje, že husitští kazatelé se koncentrovali na slovo boží a boží zákon pro ně byl nadřazen i církevní doktríně. V rukou radikálů přestaly být obrazné biblické výroky týkající se duchovního boje metaforou, ovšem kritika z pera Petra Chelčického (ve spise *O boji duchovním*) proti chiliastickému pojetí války a světa obecně dokazuje, že i u autorů nezatížených učenou tradicí se metafor duchovního boje objevuje celá řada. Poslední sonda zkoumá, zda principiální rozdíl v homiletické a exegetické metodě lze vystopovat mezi univerzitními mistry a kazateli adventismu. Podrobně se věnuje nabízející se hypotéze, že umírnění univerzitní mistři setrvali na obrazném výkladu Bible, kdežto radikální kazatelé chápali klíčová prorocká a apokalyptická místa v Bibli doslovně. Na základě podrobného zkoumání polemické literatury a nečetných památek chiliastické kampaně však Soukup dochází k závěru, že alegorické exegeze využívaly oba proudy. Pokud tedy obě strany vysvětlovaly Bibli tu doslovně, tu přeneseně, pak rozhodnutí, kterému způsobu výkladu dát v dané chvíli přednost, muselo probíhat vždy s ohledem na aktuální situaci. Vodítkem byl tedy užitek pro křesťanský život a právě zde Soukup nachází hledaný rozdíl mezi univerzitány a radikály: pro pražské mistry byla garantem správnosti zvoleného přístupu výkladu křesťanská exegetická tradice – a právě tuto hermeneutickou tradici radikálové zavrhovali. Poukazuje i na Jakoubkovo chápání pojmu *revelacio*, které na rozdíl od adventistického pojetí je v Jakoubkově podání založeno na důkladném studiu biblického textu, zároveň však na aplikaci legitimních autoritativních textů. Jakoubkova literární metoda tedy nespočívala na tvrdošijném

---

¹¹ Soukup úspěšně ukazuje, že Jakoubek při obecných stížnostech na úpadek mravů čerpal hojně z Janova, zatímco program duchovního boje načerpal z Viklefa.

lpění na spirituální interpretaci Bible, ale v požadavku, aby tato interpretace byla v souladu s intencí Ducha svatého. S tím úzce souvisí i jeho přesvědčení, že lidské tradice překážejí v dodržování božích přikázání a že evangelium má být nadřazeno nejen lidské tradici a jejím ustanovením, ale i učení církve a teologů.¹² Principiální rozdíl mezi Jakoubkovým a krajně tábořským přístupem k výkladu biblického zákona tedy tkví v uznání či odvržení tradice.

Kniha Pavla Soukupa podrobně sleduje úlohu kazatelství v tzv. českém reformním hnutí v období zhruba 1360–1420. Brilantně analyzuje metody a strategie biblické exegeze především na příkladu latinských univerzitních kázání Jakoubka ze Stříbra. Čtenářům se dostává do rukou vysoce kvalifikované poučení o kazatelství, zpracované na základě obrovského množství odborné literatury, ale i vlastního rukopisného výzkumu. Jedná se o významný počín nejen pro výzkum českého reformního kazatelství, ale díky svým pronikavým teoretickým a všeobecně formulovaným postřehům bude kniha jako základní příručka jistě sloužit všem badatelům, kteří se o kázání ve středověkých Čechách budou zajímat.

Petra Mutlová

Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010 (Česká historie, sv. 23), 452 s., ISBN 978-80-7422-065-4.

V edici *Česká historie* nabízí NLN čtenářům převážně syntetizující svazky, které přístupně shrnují větší celky z minulosti českého státu. Tentokrát ohlašuje titul knihy práci o jediném dokumentu, který změnil podobu a osudy prosperující pražské „Karlovy“ univerzity. Znáám je i školákům vyšších tříd, v myslí občanů vyškolených českými vzdělávacími ústavy zakotvil ale většinou v dost jednostranném výkladu. Právě zasazení *Dekretu kutnohorského* (dále DKh) do širšího kontextu a ově-

---

¹² Paralelu vidí Soukup v Jakoubkově obdobném přístupu v teologickém boji o kalich. Ke zdánlivě ambivalentnímu postoji husitů ke kanonickému právu (kritizovanému především Ondřejem z Brodu, jak si všímá i Soukup) se nověji vyjádřila Helena KRMÍČKOVÁ, *Kanonické právo v počátcích utrakvismu*, in: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, Opera Instituti historici Pragae, series C – Miscellanea 19, Pavel Krafl (ed.), Praha 2008, s. 145–150.

ření jeho spojitosti s konflikty na univerzitě v 80. letech 14. století bylo hlavním cílem Martina Nodla (s. 36–37). Autor předeslal výkladu o okolnostech vydání DKh stručné dějiny univerzity a jejích vnitřních institucí nazývaných národy – *nationes*, aby mohl postihnout kontinuitu nebo diskontinuitu vývoje vztahů mezi nimi a odpovědět na otázku, zda byl DKh vyvrcholením a vyústěním soužití a sporů mezi nimi v předešlých desetiletích. Kniha se proto stává v tomto směru malou syntézou, která v rámci zmíněné edice mapuje sice otázku speciální, ale zároveň přináší k období těsně před vypuknutím husitských válek i určitý syntetizující pohled, tedy více, než bychom z názvu očekávali.

Práce se otevírá dobře napsaným historiografickým úvodem, který se skrývá za matoucím nadpisem „Národ a ideologie“. Název první kapitoly totiž naznačuje, že interpretace DKh nebyla v různých dobách českých moderních dějin záležitostí jen odborného zkoumání, ale byla vtahována do peripetií proměn politického klimatu, rozvoje novodobého nacionalismu a česko-německého střetávání. Od těchto zátěží se snaží Nodl odpoutat a podat výklad zcela v mezích pokud možno objektivní kritické historické vědy.

Druhá kapitola je věnována osmdesátým letům 14. stol., která jsou pro univerzitní prostředí charakterizována politizací činnosti národů, což vede k jejich asi prvnímu vzájemnému střetnutí, a dále konfliktem mezi univerzitou a jejím kancléřem, arcibiskupem Janem z Jenštejna. Ústředním bodem zájmu autora je *Concordia nacionum* – zásadní dohoda mezi národy o jejich soužití, na niž skládali přísahu jak nově imatrikulovaní, tak nastupující rektor. Její text však není dochován, a proto byla dosud vysvětlována různými způsoby, především byla ztotožňována s rozhodčím výrokem o způsobu obsazování míst v hlavní univerzitní koleji – Karolinu. Složitá pramenná situace se týká i ostatních událostí, proto dosavadní historiografie rekonstruovala průběh střetů již v několika variantách. Nodl je nejprve jednu po druhé prezentuje, aby nakonec podal řešení vlastní. Dobrý záměr tak dovedl autora k vytvoření čtenářsky značně náročné pasáže. Pokud ta neodradí příznivce této ediční řady, dostane se k napínavým a daleko zajímavějším partiím, které ho již neopustí až do konce.

Ve snaze dopátrat se obsahu *concordiae* a stanovit správné datum jejího vzniku (1385), analyzuje Nodl nejen materiál 80. let, ale i pozdější svědectví, především obrany a zvláště invokativy vzniklé v souvislosti s DKh a výpovědi z Jeronýmova

procesu ve Vídni (1410). Narušuje tím jednotu děje, neboť se odvolává na skutečnosti, o nichž ještě nebyla řeč.

Concordia nacionum není podle Nodla totožná se zmíněnými rozhodčími výroky (vyneseny v r. 1384/85 a 1390¹); pojednávala obecně o zásadách soužití národů a díky ní měla 90. léta 14. stol. proběhnout na univerzitě ve znamení klidné kooperace všech čtyř krajanských společenstev. Konflikty a krize se dostaví až po přelomu století, mj. v souvislosti s posilováním českého národa – ani ne tak početním, jako mocenským, protože měl lepší zázemí a větší podporu domácích elit. S dosažením interní konsolidace univerzity díky *concordii* spojuje autor snahy o upevňování její autonomie navenek, zvláště vůči arcibiskupovi. Škola investovala do získání nových privilegií od papeže (buly z let 1396-97).

Zatímco vize bezkonfliktních 90. let, naplňující třetí kapitolu, je diskutabilní (viz např. spory o konzervátory), za významnější a zásadnější považuji vykreslení generačních poměrů na univerzitě. Zdůrazněn je nástup mladší generace německých i českých mistrů s Janem Hübnerem a Stanislavem ze Znojma kolem roku 1397. Autor upozorňuje na skutečnost, že reformní skupina českých mistrů se vymezila vůči starším německým reformistům, a to i za pomoci přimknutí se k viklefské filosofii a teologii. To mělo dvojí důsledek. Na jedné straně byl vytvářen obraz zdánlivě nespojitého vývoje reformních snah. Bylo potlačováno vědomí kontinuity se staršími pokusy (od Oytty přes Soltowa, Matouše z Krakova a jeho okruh až po Bitterfelda) a budována tradice českého reformního hnutí v čele s Husem, k níž moderní česká historiografie přidala koncept „Husových předchůdců“ (Němec Waldhauser, Češi Milíč a Janov).² Druhým důsledkem bylo rozštěpení samotného českého národa, z něhož byli postupně vypuzeni ti, kteří se nechtěli zaštitit Viklešem. Nodl přináší k těmto procesům řadu zajímavých postřehů a detailů (např. k průběhu recepce Viklefovy remanence, s. 139). Takto otevřený přístup

---

¹ Rozhodčími byli Albert Engelschalk a Bartoloměj Torgelow. Prvý zastupoval bavorský národ, nikoli polský, jak uvádí na více místech autor, což mu zkreslilo propočty zastoupení národů v některých komisích, zvláště to ruší jeho závěry o převaze polských zástupců na úkor Bavorů v r. 1393 (srv. s. 70, 113, a pozn. 19 na s. 361).

² Koncept „předchůdců“ kritizovali již J. Nechutová a J.V. Polc. Stejně kriticky nahlíží Nodl i koncept tzv. české *devotio moderna*, jak ji načrtli E. Winter, J. Spěváček a další, a zpochybnili P. Spunar, Z. Hledíková aj.

umožňuje integrální pohled na akademiky UK a otevírá cestu k lepší vnímavosti vůči některým proudům, které stály vedle viklefismu a byly obdobně citlivé a kritické k dobovým problémům uvnitř církevního společenství jako český husitismus. Autor zdůraznil také sílu vyzařování pražského prostředí do dalších univerzitních center, zvláště Krakova a Heidelberku, což dokázali ocenit již zahraniční badatelé, méně historiografie česká.³

Čtvrtá kapitola se vrací ke sledování vztahu univerzity a jejího kancléře – arcibiskupa, který charakterizuje v této fázi pojmem disciplinace univerzitanů. Analýzou exemplárních procesů s „heretiky“ – Janem Malkowem v Heidelberku, Stanislavem ze Znojma a Matějem z Knína v Praze – se snaží vystihnout specifika učeňské hereze a typy přístupů k ní.

Teprve pátá kapitola je věnována ústřednímu dokumentu, který vystupuje v názvu knihy. V souvislosti s DKh je cenná revize vídeňských výpovědí, která vede k dosti skeptickému závěru, že ničemu nelze věřit (datace, relativní chronologie, konkrétní fakta) – z vyslychaných svědků si nikdo nic přesně nepamatoval, nebo záměrně „mlžili“. Podle Nodla *Dekret* nebyl vynucen enormním početním růstem českého národa, i když tím čeští mistři argumentovali. *Natio Bohemica* byla zastoupena v kolejích nadproporčně. Posilovala spíše prestižně, mocensky, a to díky oporám a podpoře v domácí společnosti, počínaje královským dvorem a konče městem Prahou. Autor se tu vrací k problému univerzitních „statistik“, které pro Prahu nemohou vycházet z imatrikulací vzhledem ke ztrátě matrik. Nodl se přihlásil k metodice a výsledkům F. Šmahela a odmítl pokusy o jejich revize S. Schumannovou.

Nodl se pouští do analytického rozboru možné chronologie událostí těsně před a po vydání *Dekretu*. Rozhoduje se, zda král Václav jednal promyšleně nebo ve vzteku, tedy zda byl DKh pečlivě uvážěn nebo přikázán k vyhotovení v afektu – nakonec se přiklání ke druhému (s. 247). Týdny mezi 18. 1. a 9. 5. 1409 charakterizuje (s. 236) jako jeden z mála skutečných příběhů českých středověkých dějin (myslím, že by se jich našlo více – záleží i na vypravěči). Nodl tento příběh dotváří po literární stránce velmi zdařile. Po delší době nezájmu ze strany historiografie se podíval také na obsah královského mandátu a podal jeho analýzu (s. 244n.). Autor si všiml důležitého faktu, že DKh šel proti dosud platným pravidlům provozu

---

³ Zmínit je třeba alespoň K. Ožóga a E. Kleineidama.

univerzity fixovaným ve statutech, a protože statuta nebyla změněna, dostala se univerzita zvláště při volbách hodnostářů a examinátorů do patové situace, která ji začala rozkládat zevnitř. DKh porušil *concordia nationum*, stabilizační dokument, který se stal po secesi ne-českých národů nepohodlným svědkem starých poměrů, a proto byl zřejmě důsledně „vymazán z paměti univerzity“ – vyškrobán z knih statut. Důsledkem *Dekretu* tedy nebyla jen volná cesta pro růst viklefismu, ekonomicko-sociální dopady na městskou ekonomiku a sporný pokles intelektuálního výkonu univerzity (ta se snažila dokázat, že obvyklé výukové úkony probíhají dále neporušeně), ale i narušení rovnováhy akademického prostředí a neudržitelnost dosavadních principů ve správě a řízení školy.

Nodlův zájem o fenomén nacionalismu a jeho „moderní“ podoby již ve středověku je příspěvkem k dávné diskusi, kterou oživil F. Šmahel a P. Čornej i další. Vyslovuje tezi o utilitarismu jeho výskytu vždy v určitých vypjatých chvílích (s. 262 aj.).

Velmi kritický Nodl věří v demonstrativní secesi německých akademiků po neúspěšné snaze o zrušení královského mandátu. Podlehl zde zřejmě dikci křížovníckých *Starých letopisů* (s. 269), neboť počty nově zapsaných na ostatních univerzitách nenasvědčují hromadnému přesunu secesionistů z Prahy. Troulili se na jiné univerzity jako jednotlivci a nedá se proto věřit, že z Prahy odešli demonstrativně jako skupina. Někteří dokonce pokračují ve studiu nebo skládání zkoušek v Praze. Řekla bych proto, že obraz kolektivního odchodu byl vytvářen až dodatečně.

Zdařile působí pasáž o založení lipské univerzity, podílu secesionistů z Prahy a pražských vzorech – míra komplexnosti pohledu překonává veškerou dosavadní českou literaturu o daném problému (s ohledem na kulaté výročí lipské *alma mater* měl autor k dispozici novou německou literaturu). Diskutabilní detaily ponechám stranou a připomenu jen Nodlem ověřované fakty. Nová škola v Lipsku budila svým uspořádáním dojem univerzity přenesené z Prahy. Dovedla jen k dokonalosti paritu národů, porušenou v Praze Dekretem, a jinak převzala zvyklosti od svého vzoru. Lipská „dcera“ ovšem začínala od jiného výchozího bodu. V Praze v začátcích zjevně neexistoval systém národů, a proto nebyl ve statutech fixován. V Lipsku se však vycházelo ze stavu, jaký se vyvinul v Praze v průběhu desetiletí.

Zajímavé je také konstatování, že polemické útoky proti husitské Praze nešly většinou z Lipska, nýbrž z jiných univerzit. Jakoby pocit zhrzení a nostalgie po pár letech odvanul a byl překryt spokojeností ze získání dobrého hmotného zajištění. Přesto se i v Lipsku polemici našli, hlavním však nebyl Johann Münsterberg⁴ (s. 283), nýbrž Johann Hoffmann.

Nodl připojuje i výhled na období po *Dekretu*. Věnuje pozornost vývoji vztahu univerzity a arcibiskupa, který překvapivě do událostí kolem jeho vydání nezasáhl. Autor to hodnotí jako strach před králem, konstatuje absenci spojení arcibiskupa s ne-českými národy, stojícími 1408/09 v opozici vůči královým záměrům. Zbyněk tedy drží postoj pročeský, proreformní, protiviklefský a neodporuje vůli krále. Je tudíž vidět, jak složitá situace v prvních dvou desetiletích 15. století v Čechách vládla a jak obtížné je „rozškatulkovat“ postoje zúčastněných hráčů. Spleť mikroanalýz dotýkajících se otázek datačních, interpretačních a personálně-identifikačních, které předpokládají jistou míru poučenosti čtenáře, se autor prodírá k počátkům Husova procesu u kurie a dovádí děj až na práh samotné husitské revoluce. Výklad uzavírá v letech 1417–1418, kdy si univerzita svým přiznáním ke kalichu vysloužila oficiální suspenzi své činnosti. Konstatuje, že v zápalu bojů o laický kalich a Viklefovy spisy mizí v projevech českých mistrů vzpomínka na *Dekret*. Nacionální argumentace je nahrazena čistě teologickou tematikou. Podle Nodla destrukce pražské univerzity není přímým důsledkem *Dekretu kutnohorského*, ale nebyt jeho, neodstartovaly by naplno ostatní procesy spojené s viklefismem a jeho obrana by možná neměla tak bratrovražedný charakter.

Před závěrečným hodnocením je třeba vytknout několik vzájemně nesouvisejících drobností. K nakladateli směřuje výtka, že nebyla dostatečně provedena redakční práce (především nevykorigované překlepy). Autor se nechává zbytečně svádět k aktualizacím odskokům srovnávajícím setrvalé rysy české povahy nebo jiné momenty (přijde řeč i na Benešovy dekrety 1945). Škoda také, že se v některých případech vyrovnal příliš okrajově s dosavadní literaturou. Dějiny UK I. (1995) podaly problematiku *Dekretu* velmi stručně a tradičně – bylo možné výrazněji poukázat na odlišnost vlastní koncepce. Naopak až příliš příkře autor ke

---

⁴ Münsterberg byl sice v Kostnici mezi „svědky“ proti Husovi, ale literárně protihusitsky činný zřejmě nebyl, na rozdíl od Hoffmanna.

škodě věci odbyl knihu J. Stočese o univerzitních národech (2010), aniž by využil, co k jeho vlastním úvahám nabízí (srv. např. polemika na s. 124–125).

Hlavní tezí Nodlovy monografie o *Dekretu kutnohorském* je, že neexistovala přímá souvislost a přímočarý vývoj od konfliktů 80. let k roku 1409. Vytvoření paralel mezi 1384 a 1409 bylo umělé, vzniklo v 19. stol.; DKh měl být logickým vyústěním dlouhodobých nacionálních sporů a naplněním oprávněných nároků mohutnějšího českého národa (jako paralela k vývoji v 19. stol., vedoucímu r. 1882 k rozdělení UKF na českou a německou). Podle Nodla ale nacionalismus propuká až po r. 1400. Zatímco v textu kapitol autor neúměrně zdůrazňuje nekonfliktnost soužití akademiků, v závěru připouští, že latentní napětí na univerzitě existovalo, nemělo ale charakter nacionální, nýbrž korporativní a skupinový. Plynuo ze střetu zájmů mezi fakultami, mezi skupinami zvýhodněných kolegiátů a ostatních mistrů, resp. mistrů regentů a ostatních scholárů. Toto přiznání posouvá výklad blíže realitě a upravuje výše formulované teze. Nelze tedy říci, že konflikty nebyly, ale je třeba dodat, že neměly nacionální (etnický) charakter, byt se rodily ze sporů univerzitních (nikoli etnických) národů, čili geograficky vymezených ochranně-zájmových korporací.

Nodl pojímá *Dekret kutnohorský* jako výrazně diskontinuitní fenomén, což vy-
niká i díky tomu, že autor hledá právě diskontinuitní vývojové prvky a potlačuje
kontinuitní.

Popsaná šíře záběru Nodlovy knihy ukazuje, že v krátkém čase, za malé pozor-
nosti odborné veřejnosti, po publikování několika přípravných studií (bibliografie
jich uvádí šest, v celkovém rozsahu cca 100 tiskových stran) vyrostla nová osobnost
univerzitní historiografie. Jeho syntéza není syntézou předčasnou. Je inspirující,
provokativní, a tudíž by mohla vést ke konstruktivnímu dialogu a dalšímu po-
kroku v bádání o středověké pražské Karolině. Přináší řadu cenných dílčích oprav,
a zároveň několik hypotéz a vizi prvních 70 let života pražské univerzity. Lze na
ní dále stavět, nebo ji bořit, ale každopádně je podnětem, který univerzitní histo-
riografie již déle postrádala.

Blanka Zilynská

Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stříbra, Mirek Čejka – Helena Krmíčková (edd.) (= Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta, č. 379), Brno, Masarykova univerzita 2009, 140 s., ISBN 978-80-210-4843-0.

Editoři zpřístupnili v recenzovaném svazku dvě staročeská díla zakladatele utrakvismu Jakoubka ze Stříbra († 1429), *O Boží krvi* a *Zpráva, jak Sněm konstantský o svátosti večeře Kristovy nařídil*. Oba texty pocházejí z roku 1415. Vůbec prvním Jakoubkovým utrakvistickým dílem je krátký text pojmenovaný v nové době *Articulus pro communione sub utraque specie*, který je vsunut mezi srpnové svátky roku 1414 v jednom z rukopisů Jakoubkovy latinské evangelijní postily z let 1413 až 1414. Na podzim roku 1414 na něj navázaly další Jakoubkovy latinské texty: disputace *Quia heu in templis*, soubor utrakvistických autorit *Quod non solum sacerdotes* a polemika s Ondřejem z Brodu. K raně utrakvistickým textům patří ještě spis Mikuláše z Drážďan *Collecta* a jeho kázání ke kněžství *Nisi manducaveritis*, resp. jeho pozdější *Apologia*, obrana utrakvismu proti kostnickému koncilu. K uvedeným latinským textům se přimykají zde vydávané texty staročeské.

Traktát *O Boží krvi* objevil František M. Bartoš při katalogizaci rukopisů Knihovny Národního muzea v kodexu III B 11. Poprvé jej užil jen marginálně roku 1923, své místo v Jakoubkově díle definitivně získal roku 1925, kdy byl zařazen do soupisu jeho literární činnosti. Rozbor textu v úvodu k edici ukázal, že spisek užívá redigovanou část textu Jakoubkovy *Responsio* Ondřejovi z Brodu a především, že značná část díla je překladem (či spíše adaptací) traktátu *Quod non solum sacerdotes*. Tím je dáno i autorství textu, jež potvrdilo Bartošův do značné míry intuitivní závěr. Podle zmínek o podobě utrakvistické praxe je možné text podle vydavatelů datovat do února či první poloviny března 1415. Úvod k edici obsahuje také minuciózní rozbor kompozice díla, jeho vztahů k předlohám a zacházení s autoritami.

Druhým vydávaným textem je *Zpráva, jak Sněm konstantský o svátosti večeře Kristovy nařídil*, jež se nachází v rukopisu Národní knihovny XI D 9. Ve srovnání s předcházejícím textem je jeho rozsah asi třetinový (edice má 18 tiskových stran). Jedná se o ostrou reakci na zákaz laického kalicha kostnickým koncilem, jenž byl vyneseno 15. června 1415 koncilním dekretem *Cum in nonnullis*. Přimyká se k podobnému, ovšem rozsáhlejšímu dílu Mikuláše z Drážďan nazvanému *Apologia*. Edi-

torům se opět přesvědčivě podařilo prokázat autorství Jakoubka ze Stříbra; text datují do léta 1415 či do mírně pozdější doby.

Velice pečlivě připravená edice prozrazuje zkušené vydavatele starých textů, obsahuje jak jazykový, tak věcný aparát; v případě potřeby jsou pod čarou otiskovány paralely z Jakoubkových latinských spisů. V aparátu ve velké míře uvádí i podružné znaky zápisu, aby tak zprostředkovala čtenářům co nejvíce informací. Doplněna je seznamem citovaných míst (oba texty jsou v něm vzájemně odlišeny), slovníčkem méně známých výrazů, zprávou editorů, seznamem pramenů a literatury a seznamem zkratk (včetně zvlášť vyděleného seznamu zkratek slovních druhů a gramatických termínů), resp. krátkým anglickým resumé. Jedná se o velice kvalitní a fundované dílo, jež v úvodní studii na základě nových poznatků nabízí aktualizovaný pohled na chronologii textů raného utrakvismu; jediné, čeho lze litovat, je malý náklad publikace (150 výtisků).

Jindřich Marek

Jenský kodex. Faksimile, komentář, Marta Vaculínová (ed.), Praha, Gallery 2009, 2 sv., ISBN 978-80-86990-96-5.

Vydávání faksimilí středověkých rukopisů má i v době digitálních knihoven svůj smysl. Dokazuje to i po dlouhých peripetiích vydaná faksimilová edice Jenského kodexu, jež kromě úplné obrazové reprodukce rukopisu přináší komentářový svazek o více než 220 stranách většího formátu.

Jak je všeobecně známo, Jenský kodex, uložený od roku 1951 v Knihovně Národního muzea v Praze pod sign. IV B 24, je rukopis ze samého sklonku 15. století, který v obrazové, ale i textové podobě zpracovává ideologii české utrakvistické církve, jež se vyprofilovala ve dvacátých letech téhož století a jež byla konzervativními utrakvisty zastávána až do nástupu luterství a kalvinismu v první čtvrtině 16. století.

Po předmluvě Miloslava Vlka, který byl v době vydání publikace pražským arcibiskupem a který se Jenským kodexem (zejména jeho paleografickou stránkou) kdysi vědecky zabýval, následuje stať Františka Šmahela, jež uvádí čtenáře do pro-

blematiky politického a ideového vývoje Čech v 15. století. Navazující studie Ivana Hlaváčka seznamuje s knižní kulturou české společnosti husitské doby; věnuje se jak knihovnám institucionálním, tak soukromým. Historickými předpoklady vzniku kodexu – míněn je uměleckohistorický vývoj – se zabývá text Karla Stejskala. Pavel Brodský nastínil dějiny dochování a restaurování Jenského kodexu. Iluminátory a systém výzdoby přiblížila Milada Studničková. Kamil Boldan se věnoval inkunábulovému tisku, který je do rukopisu vevázán. Michal Dragoun rozebral slavný husitský rukopis po stránce kodikologické. Nejdelsí a po analytické stránce nejprínosnější částí komentářového svazku je přepis textu kodexu (autorkami jsou Petra Mutlová a Milada Homolková; byla provedena transliterace, zařazen není pouze přepis inkunábulového tisku) s ikonografickým komentářem (z pera Milady Studničkové). Kromě toho, že spolehlivě a na současné úrovni ediční techniky podává veškerý text, který je v kodexu obsažen, propojuje texty s obrazy (velice šťastné bylo rozhodnutí editorů otisknout u vydávaného textu zmenšené černobílé reprodukce všech stran kodexu, aby nebylo nutné paralelně listovat v obrazovém svazku). Svazek je doplněn aparátem, který přináší bibliografii (sestavil Pavel Brodský), ikonografický rejstřík (ten je pro práci s faksimile velice důležitý), dále sjednocený rejstřík jmenný, místní a věcný, rejstřík citovaných rukopisů a uměleckých památek (všechny rejstříky sestavil Michal Dragoun), a nakonec seznam vyobrazení.

Komentářový svazek doplněný instruktivní černobílou obrazovou přílohou splňuje ty nejnáročnější požadavky na doprovodné publikace k faksimile; jeho podrobné faktografické údaje (některé z nich zcela nové, vycházející z původního výzkumu) představující monografické zpracování Jenského kodexu trvale vstoupí do dějin výzkumu této vzácné husitské rukopisné památky. U svazku s obrazovými reprodukcemi kodexu je možné ocenit pěknou grafickou úpravu, věrné podání barev ve srovnání s originálem i kvalitní tisk.

Jindřich Marek

David PAPAJÍK, *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa, vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století*, České Budějovice, Vedita 2011, 361 s. ISBN 978-80-86829-63-0.

Papajíkova monografie představuje ukázkový doklad toho, nakolik je moderní historiografie poplatná souhře okolností namnoze iracionálních – což není tvrzení jistě nikterak objektivní, ale právě případ Jana Čapka ze Sán je v daném směru mimořádně ilustrativní. Jednostranná (a snad zprvu založená na omylu či záměrné mystifikaci, jejíž intenci dnes již nejsme schopni postihnout) „historická tradice“ nejen obdařila Čapka cejchem „antihrdiny“, ale do značné míry (jak lze soudit) stála na počátku malého zájmu o tuto postavu. V tom spočívá onen dopad do moderní doby, kdy řada daleko méně významných osob disponuje monografií (odhlížíme zcela od jejich povahy a kvalit), zatímco Čapek se souborného zpracování svých životních osudů dosud nedočkal. A že se jedná o životní dráhu mimořádně pozoruhodnou a – přes všechna bílá místa a interpretačně nejasné body – v základních liniích poměrně dobře rekonstruovatelnou, předkládaná kniha dokumentuje způsobem více než zřejmým.

Struktura knihy je dána Čapkovou životní dráhou, resp. tím, co o jeho životě víme a jak jej můžeme „periodizovat“ – jako mezníky se tu logicky nabízejí body zlomu, vrcholy či pády a nové vzestupy. O ně v Čapkově životě nebyla nouze. Drobný šlechtic (jehož nejasným původem a majetkovým zázemím se autor zabývá na počátku), zjevně talentovaný jak z hlediska vojenské strategie tak i vůdcovských schopností, se prosazuje v prostředí husitských vojsk (počátky jeho vzestupu zůstávají neznámé), s nimiž zažívá několik vln úspěchů i porážek. Nejvýraznější mezník jeho života nesporně představuje bitva u Lipan (1434), a to nejen z hlediska osobního (tedy samotného útěku z prohrané bitvy), ale snad především globálního: Lipany byly zlomem pro celá polní vojska. Čapek se nicméně velmi záhy adaptoval – své vojenské i velitelské schopnosti obratem nabídnul tomu, kdo byl ochoten za ně zaplatit (v daném případě to byl polský král). Nejpozději v té době také vážně pomýšlí na své hmotné zajištění do budoucna – v souladu s očekáváním nechybí v seznamu příjemců Zikmundových zástavních listin (v daném případě zněly na sekularizované majetky komendy v Českém Dubu), ovšem posléze přenáší těžiště své majetkové základny na moravsko-slezské pomezí (panství Hukvaldy

a Polská/Slezská Ostrava). Jeho akční rádius zůstal až do konce života (zemřel s největší pravděpodobností roku 1452) pozoruhodný – sahal do Polska i Uher.

Přínos faktograficky precizní a přehledně strukturované monografie Čapka ze Sán bych spatřoval především v trojím. Čtenáři se dostává do rukou vůbec první zpracování „neobyčejného života“ původem drobného šlechtice první poloviny 15. století – v širším měřítku se lze (ba spíše je nezbytné) zamýšlet nad obecnější rovinou výpovědi konkrétního osudu. Sám o sobě byl nesporně výjimečný – lze jej považovat za kombinaci historických okolností (na prvním místě pochopitelně v mnoha ohledech specifického husitského období), osobních předpokladů a ovšem nepochybně i náhody či štěstí. Lze jistě diskutovat o poměru obecného kontextu a individuálních osudů, jak je nebo má být zastoupen v knihách podobného typu (což s jednoznačnou platností rozhodnout nelze a Papajík se přiklání k variantě v prvním bodě spíše minimalistické), z dílčích momentů například o pojmu *kondotiér*. Nesporná souvislost s italským *condottà* na jedné straně opravňuje užívat tohoto pojmu všude tam, kde mluvíme o vojenských službách za úplatu, na straně druhé může být zavádějící (pokud označení kondotiér – a s tím se setkáváme v zahraniční literatuře nejednou – chápeme spíše ve smyslu osoby, jejíž vojenské aktivity byly spjaty s politickými ambicemi). Bez ohledu na to máme v každém případě před sebou detailní ilustrativní studii z geneze typu šlechtice-žoldnéřského podnikatele v pozdně středověkých Čechách.

Ocenění zaslouží i autorova snaha dobrat se historické pravdy stran Čapkovy zrady – již delší dobu se tušilo, že „Čapek-zrádce“ je zkratkovité a problematické označení, Papajík věc probral důkladně a naznačil, jak se věci odehrávaly či s velkou pravděpodobností odehrávat mohly. Chladnou racionální úvahu nadřazenou pokračování ve ztraceném boji lze jistě květnatou moralizující rétorikou pranýřovat, ovšem daleko spíše jsme nakloněni tomu ji chápat: ideály a realita bývaly identické vpravdě málokdy. V těsné návaznosti – a to je onen třetí bod, pro nějž bych knihu ocenil – autor nabízí analýzu kořenů pozdější tradice Čapkovy zrady u Lipan. Nacházíme je totiž ještě ve středověku, sotva dvě desetiletí po Čapkově smrti, v Žídkově *Spravovně*. A neméně pozoruhodný je i „druhý život antihrdiny“ – v umění zvláště 19. století, jakož i v účelově příkrášleném (nebo chceme-li defor-

movaném) pohledu poloviny 20. století, kdy Čapek bez ohledu na vše ostatní nutně musel stanout na piedestalu jakožto první mezi „husity na Baltu“.

Robert Šimůnek

Ondřej FELCMAN a kol., *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, Praha, NLN, 2011, 213. s., ISBN 978-80-7422-106-4.

Prezentovaná publikace, jejímiž autory jsou převážně pedagogové a doktorandi z Historického ústavu FF UHK, si klade za cíl sledovat proměny teritoria východních Čech z různých hledisek. Snaží se řešit poznatky a výzvy, které vyplynuly z nedávné publikace o dějinách východních Čech.¹

Vedoucím autorského kolektivu a autorem úvodu knihy je Ondřej Felcman. Jeho dílem je i následující kapitola pojednávající o východních Čechách jako historickém regionu. Autor podává stručný přehled literatury k tematice, pokouší se o vymezení regionu východních Čech a zmiňuje některá období, ve kterých se tato oblast představila v dějinách Čech jako státotvorná. Východní Čechy jsou zde definovány historickými kraji Hradecko, Kladsko, Chrudimsko a Čáslavsko s vědomím dílčích nepřesností vůči sousedním českým krajům.² Příspěvek Františka Musila představuje kolonizační procesy ve sledovaném regionu v raném a vrcholném středověku. Kapitola popisuje politický vývoj oblasti, územní rozsah osídlení v 6.–12. století a vznik kastelání a územní rozmach vrcholně středověké kolonizace v 13.–14. století se zřetelem na hranice východních Čech se sousedními územími.³ Příspěvek od Martina Kosaře blíže charakterizuje proces kolonizace

---

¹ *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Ondřej Felcman (ed.), Praha 2009.

² *Ibidem*, s. 19–24.

³ Autor se na s. 33 dotkl otázky lokalizace tzv. Bílých kamenů v oblasti Svitavska. Upozorňuji na návrh P. Boliny, který lokalitu klade do okolí dnešního Bystrého, kde se nachází izolovaný výchoz sněhobílého mramoru viz Pavel BOLINA, *Postupy při kolonizaci: vytyčování „újezdů“*, in: Přemyslovci. Budování českého státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (ed.) Praha 2009, s. 386.

a vzniku panství v jedné konkrétní oblasti – v Podorlicku. Následuje kapitola o východočeských zbožích držných Piastovci ve vrcholném středověku od Dagmary Adamské. Příspěvek je přínosný využitím polských pramenů, které umožňují podstatně zpřesnit dějiny Trutnovska a Královédvorská 14. století, jeho význam ne snižují ani chyby v překladu.⁴ Zajímavý je údaj o jménu purkrabího kolonizačního hrádka Rechenburku z let 1367–1369, jehož vznik je datován do 2. poloviny 13. století; informace o existenci hradu ještě v 2. polovině 14. století ukazuje, že tzv. kolonizační provizoria mohla někdy existovat mnohem déle, než se dosud soudilo.⁵ Příspěvek Zdeňka Berana se zabývá majetkovými proměnami Čáslavského kraje v pozdním středověku a jeho územně správní strukturou. Zájem je kladen na hrady – sídla panství. Autor dokumentuje postupné územní scelování oblasti. Některá centra panství pozdního středověku si svojí roli udržela a stala se správními centry soudních okresů 2. poloviny 19. století.

Dynamikou či stabilitou východočeských statků na počátku novověku se zabývá příspěvek Ondřeje Tikovského. Na příkladu vybraných správních celků v Hradeckém a Chrudimském kraji ukazuje rozdílné možnosti růstu, stagnace či úpadku raně novověkých panství. Následuje příspěvek Ondřeje Felcmana, zabývající se proměnami hranic východních Čech a jejich krajů od poloviny 17. do poloviny 18. století. Hlavními prameny tu jsou berní rula a tereziánský katastr. V tomto období docházelo k větším změnám hranic jen mezi českými kraji. Příspěvek Bogusława Czechowicze se týká legitimizace majetkových držav a nároků ve východních Čechách raného novověku pomocí architektury – obnovou starších staveb, stavbou budov s archaickými rysy, přenosem *spolii* atd. Kapitulu doplňuje barevná příloha s vyobrazením zmíněných staveb.

Knihu uzavírá úvaha o proměnách východočeského území od prvních Přemyslovců po Marii Terezií od Ondřeje Felcmana. Autor dochází k závěru, že vymezení východočeského území nelze nikdy dovést k žádoucímu výsledku. V rámci historicky existujícího správního členění nelze jasně vymezit hranice území určované geografickým hlediskem, hranice území se také měnily v průběhu času.

---

⁴ Slovo *proboszcz* přeloženo jako probošt, má být farář; slovo *starosta* přeloženo jako starosta, má být hejtman.

⁵ Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie Českých hradů*, Praha 2000, s. 476.

Kniha je vybavena mapkami, které ilustrují jednotlivé články. Odlišné zaměření článků představuje čtenáři různé možnosti studia dějin větších regionů i postupy bádání.

Stanislav Vohryzek

Jaroslav POLÁCH, *Jan Smil z Křemže. Život táborského hejtmana a loupeživého rytíře*, České Budějovice, Veduta 2011, 128 s. ISBN 978-80-868-29-64-7.

Nedlouho po vydání knižní monografie Davida Papajíka o Janu Čapkovi ze Sán¹ přichází českobudějovické nakladatelství Veduta s publikací věnovanou dalšímu husitskému hejtmanu, Janu Smilovi z Křemže. Značně kontroverzní hrdina útlého 11. svazku ediční řady *Osobnosti českých a moravských dějin* není sice v povědomí české veřejnosti zakotven ani zdaleka tak výrazně jako proslulý válečník od Baltu a Lipan, pozornost českých historiků však nepřestává upoutávat již od 19. století. Dosavadní výzkum v jistém smyslu završuje zde připomínaná kniha Jaroslava Polácha, jejíhož autora středověký válečník zaujal nejen pozoruhodnou barvitostí svých osudů, ale i tím, jak tento původně nevýznamný šlechtic dokázal přerůst region, z něhož vyšel a s nímž se i autor jeho nynější monografie cítí výrazně spjat. Již z tohoto důvodu bychom mohli očekávat, že Poláchův portrét Smila sklouzne alespoň k částečné idealizaci, toho se však autor dokázal vyvarovat; naopak se poměrně kriticky vyjadřuje i o nedávném odhalení pamětního kamene na Smilovu počest v Křemži.

Poláchova kniha sice nerozšiřuje dosud známou pramennou základnu k poznání životních osudů zemana z Blanského lesa, jejím důkladnějším využitím dospívá k některým korekturám oproti starším biografím. Zejména se mu podařilo zřetelněji odlišit táborského hejtmana od jeho otce; v dřívějších analýzách tyto dvě postavy někdy splývaly. Získali jsme teď také zřetelnější představu o Smilově majetku, jehož statky takřka neuvěřitelně sahaly od jihočeského pomezí až do oblasti

---

¹ David PAPAJÍK, *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století*, České Budějovice 2011.

Pojizeří, přičemž bohužel v řadě případů ani netušíme, jakými cestami se mu vůbec podařilo tak extrémně rozptýlené državy získat. Jeho hlavní energie se přitom zřejmě soustředila na ovládnutí Zlaté stezky a hlavně blízkého zlatokorunského klášterství, jež zcela logicky stálo v centru jeho pozornosti jako obzvláště lákavá kořist. Smilovou tragédií však bylo, že právě zde narazil na podstatně mocnějšího konkurenta, který totožný zájem sledoval neméně cílevědomě a byl stejně jako on rozhodnut dobrat se ho za jakoukoli cenu a za mobilizace všech dosažitelných prostředků. Touha vyrovnat se mocným magnátům, vlastní tolika nižším šlechticům za husitské revoluce, tak nakonec přivedla Smila až na popraviště a jeho rod hned poté k naprosté bezvýznamnosti.

Jak bylo již naznačeno výše, Polách využil k napsání své monografie všechnu podstatnou literaturu a prameny, jež o Smilovi pojednávají. Velký důraz přitom položil na prameny sfragistické. Pečlivě evidoval rovněž diplomatický materiál, pokud se v něm objevuje jméno křemežského zemana. V jednom případě text takové listiny opublikoval dokonce celý; zde však postrádáme upozornění, že byla vydána již dříve.²

Jaroslav Boubín

---

² Jedná se o zápis příměří mezi Janem Smilem z Křemže a Kunátem Kaplířem ze Sulevic z 30. března 1424; srov. Jaroslav POLÁCH, *Jan Smil z Křemže*, České Budějovice 2011, s. 33–34. Listinu vydal již František M. BARTOŠ, *Petr Chelčický, duchovní otec Jednoty Bratrské*, Praha 1958, s. 31–32.